

KIRGIZİSTAN'DA DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİLERİ

Arş. Gör. **D. Baygonuşova**, KTMÜ < arimad07@mail.ru>

Dr. **N. Atabaev**, IAAU <>

Yrd. Doç. Dr. **C. Ganiyev**, KTMÜ, İktisat Bölümü, <junus.ganiyev@manas.edu.kg>

IMPACT OF FOREIGN TRADE TO ECONOMIC GROWTH IN KYRGYZSTAN

Research Assistant **D. Baygonuşova**, KTU “Manas” <arimad07@mail.ru>

Ph.D **N. Atabaev**, International Ataturk-Alatoo University <atabaevnurlan@yahoo.com>

Ph.D **C. Ganiyev**, KTU “Manas”

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ КЫРГЫЗСТАНА

Д. Байгонушева, научный сотрудник, Кыргызско-Турецкий университет «Манас» < arimad07@mail.ru>

Н. Атабаев, кандидат экономических наук, Международный университет Ата-Тюрк Ала-Тоо atabaevnurlan@yahoo.com

Ж. Ганиев, кандидат экономических наук, Кыргызско-Турецкий университет «Манас» <junus.ganiyev@manas.edu.kg>

Abstract

This study analyzed the impact of export and import to GDP in Kyrgyzstan by using regression analysis with annual data for the period of 1998-2012 divided in commodity groups. The impact of raw materials', energy sources', consumer goods', capital goods' and intermediate goods' foreign trade were analyzed individually. The results revealed that there is a positive relationship between import of intermediate goods, consumer goods and GDP, and a negative correlation between investment goods' import and GDP. On the other hand, positive, statistically significant relationship was found between export of intermediate goods, raw materials, capital goods and GDP. These results show that current Kyrgyz economy is similar to economy with “Dutch disease”. To get out of this situation we need to define relatively advantageous agricultural and industrial sectors, and to conduct the necessary policies for their development.

Key words: export, import, gross domestic product, Kyrgyzstan.

Anahtar kelimeler: ihracat, ithalat, gayri safi yurtiçi hasıla, Kırgızistan.

Аннотация

В статье приведен анализ влияния экспорта и импорта на ВВП в Кыргызстане. Использован регрессионный анализ с годовыми данными за период 1998-2012. Результаты показали, что существует положительная связь между импортом промежуточных товаров, товаров народного потребления и ВВП, а также отрицательная корреляция между импортом инвестиционных товаров и ВВП. С другой стороны, положительная, статистически значимая связь была обнаружена между экспортом промежуточных товаров, сырья, средств производства и ВВП. Эти результаты показывают, что нынешняя экономика страны поражена «голландской болезнью». Для оздоровления экономики предлагается развивать приоритетные секторы реальной экономики.

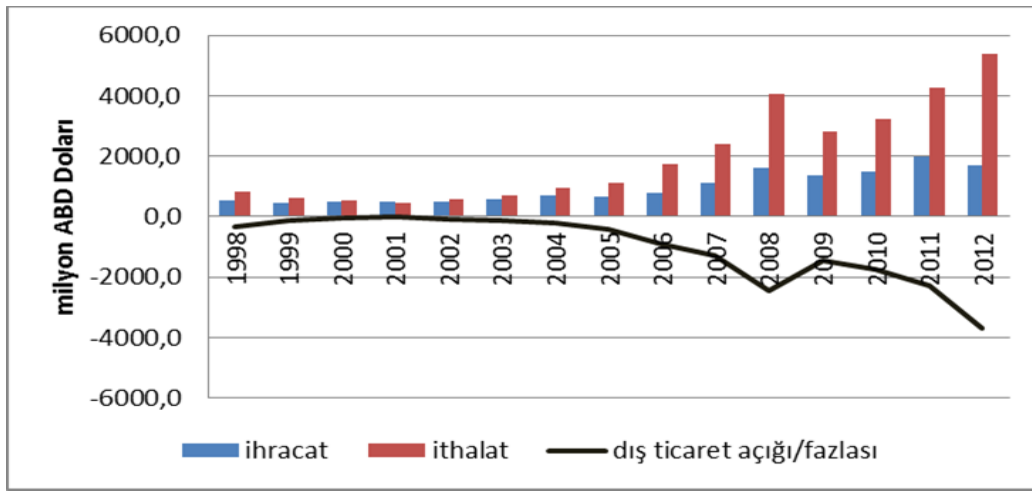
Ключевые слова: экспорт, импорт, валовой внутренний продукт, Кыргызстан.

1. Giriş

Kırgızistan bağımsızlık döneminde hızlı bir şekilde liberal piyasa sistemine geçiş reformlarını gerçekleştirmeye başladı. Bir taraftan, özelleştirme yapıp özel mülkiyeti geliştirirken, diğer taraftan liberal dış ticaret politikası izledi. 1998’de ülkenin DTÖ’ne (WTO) üye olması bunun en önemli göstergesidir. Fakat günümüzde bunun ülke ekonomisine olan etkisinin pozitif veya negatif olduğu konusunda net bir görüş birliği yoktur. Serbest ticaret politikası sonucunda özellikle Çin’den gelen ucuz ithalat pek çok sektörlerde iç üretimin gelişmemesine neden olmuştur ve bunun sonucunda da Kırgızistan’da ithalata bağımlılık artarak dış ticaret açığı kronik hale gelmiştir (şekil 1).

Ülke halkının kısmen Veblen etkisi nedeniyle tüketim toplumuna dönüşmesi dış açık sorununu daha da güçlendirmiştir. Bilindiği gibi, dış açık bir taraftan iç üretimi negatif etkilerle, diğer taraftan dış borçları artırır. Fakat, gümrük vergilerinin düşük olması ülkenin reesport imkanını artırarak “Dordoy”, “Karasuu” gibi Orta Asya’daki büyük pazarların oluşmasına yol açmıştır ve ülkede önemli istihdam imkanları yaratmıştır.

Şekil 1. Kırgızistan’da İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı

Tablo 1’den de görüldüğü gibi ülke son zamanlarda yaklaşık GSYİH’sı kadar ithalat yapmaktadır. Bu kadar ithalatı kendisi tüketebilme durumunda değildir, dolayısıyla bir kısmı ülke içinde tüketilirken, bir kısmı re-eksporta gitmektedir.

Tablo 1 – Mal ve Hizmet Ticaretinin GSYİH’ya Oranları

	2009	2010	2011	2012	2013
Mal ve hizmet ihracatı /GSYİH	50,8	49,8	52,6	45,2	46,2
Mal ve hizmet ithalatı /GSYİH	76,8	79,2	83,2	100,3	96,0

Kaynak: Kırgızistan İstatistik Komitesi (www.stat.kg)

Ayrıca, ucuz malların tüketicilerin genel refahını artırdığını söylemek mümkündür. Serbest ticaretin toplam etkisinin net olarak ülke ekonomisine faydalı veya zararlı olduğunu söylemek ise güçtür.

Diğer taraftan, ülkenin ihracat ve ithalatının ekonomik büyümeye olan etkilerini ülke bazında, yani zaman serisi verileriyle inceleyen empirik çalışmalar çok sınırlıdır. Bu konuda Kadı (2006) tarafından Kırgızistan’ın 1995-2005 yılları arasındaki çeyrek verileri kullanılarak yapılan bir çalışmada ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunamamış, ithalat ile ekonomik büyüme arasında ise çift taraflı ilişki bulunmuştur. Yani ithalatın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği, bunun nedeninin de Kırgızistan’ın ithal ettiği mallar içinde makina ve kimyasal

maddelerin büyük bir ağırlığa sahip olması, ülkede üretim artışı için ithalatın gerekli olması gibi faktörler gösterilmiştir.

Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013) tarafından yapılan ve Kırgızistan'ın da dahil olduğu Türk Cumhuriyetleri'nde ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2011 dönemi için panel veri analizi ile araştıran bir çalışmada söz konusu ülkelerde ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, ihracattaki 100 dolarlık bir artışın ekonomik büyümeyi uzun dönemde yaklaşık 36 veya 40 dolarlık bir artışa neden olacağı söylenmiştir.

Bu nedenlerle bu çalışmada Kırgızistan'da dış ticaretin ve mal gruplarına göre ihracat ve ithalatın GSYİH'ya etkilerinin zaman serisi verileriyle empirik olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Dış ticaretle büyüme arasındaki ilişki uzun zamandan beri tartışmalara neden olmakta ve bu konuda pek çok görüşler mevcuttur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu iktisat önderleri dış ticarete korumacı politikaların büyümeyi artıracığı sonucuna varmış ve çoğu gelişmekte olan ülkeler tarafından ithal ikameci politikalar uygulanmıştır. Fakat 1980'lerde tek ülke için yapılan zaman serisi ve çok ülkeli panel veri analizleri ithal ikameci yaklaşımın etkin olmadığını ortaya koymuştur. Panel veri analizleri genellikle dışa dönük politikaların büyümeyi olumlu etkilediğini gösterirken, son dönemlerdeki bu çalışmalara yapılan eleştiriler (örneğin, Rodriguez and Rodrik, 1999) bu sonuçlarda şüphe oluşturmaktadır (Baldwin, 2000). Yani genel olarak serbest dış ticaretin büyümeyi olumlu etkileyeceği kabul edilmekle beraber bir çok olumsuz etkilerin de olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla her ülkenin kendi spesifik durumuna göre dış ticaretin olumlu etkilerinden maksimum yararlanacak ve olumsuz etkilerini de minimumlaştıracak dış ticaret politikası yürütmesi gerekmektedir. Ülke bazında yapılan empirik çalışma sonuçlarının buna bir ışık sağlayacağı söylenebilir.

Ihracatın ekonomik büyümeye olan etkisinin empirik araştırılmasında iki tip çalışmalar yapılmaktadır: ülke gruplarını inceleyen panel veri analizleri ve tek ülkeyi inceleyen zaman serisi analizleri (Abbas, 2012: 92). Fakat, ülkeler arasında farklılıklar olması nedeniyle zaman serisi analizlerin daha net sonuçlar vereceği söylenebilir.

Günümüze kadar dünyada bu konuda sayısız empirik çalışmalar yapılmıştır. Belirtmek gerekirse, Thornton (1997) altı Avrupa ülkesinde ihracata dayalı büyümenin geçerliliğini araştırmış ve çalışma sonuçları; İtalya, Norveç ve İsveç'te ihracattan GSYİH'ya doğru tek yönlü, İngiltere'de GSMH'dan ihracata doğru tek yönlü ve Danimarka ve Almanya'da ikisi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Ramos (2001) Portekiz'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyerek onların arasında hiçbir istatistiki anlamlı ilişki bulamamıştır.

Hatemi-j (2002) Granger nedensellik testini kullanarak Japonya'da ihracat büyümesi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Pistoresi and Rinaldi (2011) İtalya'da 1863-2004 döneminde reel ihracat, ithalat ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisini araştırarak nedensellik ilişkisinin var olduğunu, fakat nedenselliğin yönünün döneme göre değiştiğini bulmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde ithalatın artışı GSYİH'nın büyümesine neden olduğu, onun da GSYİH'ya dayalı ihracat artışına dönüştüğü ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ise çift yönlü ilişkinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Abbas (2012) ise Pakistan'da ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırarak GSYİH artışının ülke ihracatını artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Özetlersek, genel olarak ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği kabul edilmektedir. Bu olumlu etkinin bazı önemli nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- Ölçek ekonomisinin avantajlarından yararlanma;
- Verimliliğin ve yeni teknolojilerin elde edilmesi (teknoloji ithali) ve bunun sonucunda ekonomik büyüme oranının artması (Grossman, 1991; Rivera-Batiz and Romer, 1991);

• Döviz gelirlerinin artması ve dış ödemeler bilançosu açığı sorununun azalması. Böylece teknoloji, ara ve yatırım malların ithalatına ve büyümeye kaynak sağlanması;

• Dış rekabet nedeniyle mal kalitesi ve verimliliğin artması.

Bunlar, özellikle ikinci ve üçüncü maddeler aynı zamanda ithalatın da büyümeye olumlu etkilerini göstermektedir.

Diğer bir ifadeyle, milli gelir hesaplamalarında ihracat GSYİH'ya pozitif bir katkı sağlarken ithalat da GSYİH üzerinde negatif bir etkide bulunmaktadır. Bununla birlikte ara malı ve teknoloji ithalatı ekonomik verimliliğin artmasını sağlayarak ihracat ve GSYİH üzerinde pozitif bir etki meydana getirebilmektedir (Güngör ve Kurt, 2007: 198). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hammadde, ara malı, yatırım malı ve teknoloji ithali ekonomik kalkınmada çok önemli role sahiptir. Ve dolayısıyla ithalat ekonomik gelişmenin önemli kaynağı durumundadır. Bu durum Kırgızistan için de geçerlidir denilebilir.

Söz konusu hipotezleri Kırgızistan açısından test etmek ve eğer ithalat ile ihracatın ekonomik büyümeye istatistiki anlamlı etkisi varsa, bu etki tahmin etmek için zaman serisi verileriyle regresyon analizi yapılmıştır.

3. Veri, Model ve Sonuçlar

1998-2012 dönemine ait GSYİH ve dış ticaret değişkenlerinin yıllık serileri Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın veri tabanından alınmıştır. Hem ithalat, hem de ihracat malları tüketim, ara, yatırım, enerji ve hammadde olmak üzere 5 gruba ayrılmıştır ve ülkedeki önemli orandaki re-export dolayısıyla ortaya çıkabilecek olan çoklu doğrusal bağlantı sorunundan kurtulmak amacıyla ithalat mallarının büyümeye etkisi ve ihracat mallarının büyümeye etkileri iki ayrı denklemle gösterilmiştir. Regresyon denklemleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$gsyih = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot aram + \alpha_2 \cdot hamm + \alpha_3 \cdot enm + \alpha_4 \cdot tukm + \alpha_5 \cdot yatm + u_t \dots (1)$$

$$gsyih = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot arax + \alpha_2 \cdot hamx + \alpha_3 \cdot enx + \alpha_4 \cdot tukx + \alpha_5 \cdot yatx + u_t \dots (2)$$

Değişkenler modelde aşağıdaki gibi kısaltmalar şeklinde kullanılmıştır:

arax: ara mal ihracatı;

hamx: hammadde ihracatı;

enx: enerji kaynakları ihracatı;

tukx: tüketim malları ihracatı;

yatx: yatırım malları ihracatı;

aram: ara mal ithalatı;

hamm: hammadde ithalatı;

enm: enerji kaynakları ithalatı;

tukm: tüketim malları ithalatı;

yatm: yatırım malları ithalatı;

gsyih: gayri safi yurtiçi hasıla.

Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan çalışmalarda sahte regresyonlar ortaya çıkabilmektedir ve sahte regresyonlarda parametre tahmin sonuçlarının herhangi bir ekonomik anlamı bulunmamaktadır. Bu durumda zaman serileri analiziyle yapılan çalışmalarda sahte regresyondan kaçınmak için kullanılacak olan zaman serilerinin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Bir değişkenin durağanlık düzeyi veya birinci farkı alındıktan sonra durağan olup olmadığını belirlemede Engle & Granger (1987) tarafından önerilen Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller) testi yaygın kullanılmaktadır.

Bu çalışmada en çok kullanılan ve serilerdeki otokorelasyon sorununu da dikkate alan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile serilerde değişen varyansın olup olmamasını da dikkate alan Phillips-Perron (PP) durağanlık testleri kullanılmıştır. Serilerin durağanlık testi yapılmadan önce serilerdeki değişen varyans sorunundan kurtulmak için tüm serilerin doğal logaritması alınmıştır ve dolayısıyla serilerin kısaltmalarının önüne "l" harfi eklenmiştir. Durağanlık testi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

• ADF testinde sabitli model kullanılmıştır.* - %1, ** - %5 ve *** - %10 seviyesinde duragan olduğunu göstermektedir.

• MacKinnon kritik değerleri Eviews 7 ekonometrik paket programı tarafından verilmektedir.

• Parantez içi değerler optimal gecikme uzunluklarını vermektedir. Optimal gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş ve maksimum gecikme 3 olarak alınmıştır.

Tablo 2’den görüldüğü gibi ara mal ithalatı verisinin birinci farkı %10 anlamlılık düzeyinde, onun dışında kalan tüm serilerin birinci farkları %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde durağan bulunmuştur. Dolayısıyla tüm serilerin birinci fark verileriyle çalışılmıştır.

Tablo 2 – Serilerin Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi Sonuçları		PP Testi Sonuçları	
	Seviye	Birinci Farklar	Seviye	Birinci Farklar
laram	0,67 (0)	-1,75***(0)	0,67 (0)	-1,75***(0)
larax	0,83 (2)	-4,46*(1)	-0,25 (12)	-3,48*(2)
lenm	-0,05 (0)	-2,99*(0)	-0,09 (1)	-3,02*(2)
lenx	-1,48 (1)	-3,03*(0)	-1,90 (2)	-3,07*(4)
lhamm	-0,57 (0)	-2,88*(0)	-0,73 (1)	-2,88*(0)
lhamx	-1,36 (0)	-3,25*(0)	-1,36 (0)	-3,24*(2)
ltukm	0,32 (0)	-3,17*(0)	0,48 (1)	-3,17*(1)
ltukx	0,01 (0)	-2,78*(0)	-0,03 (1)	-2,78*(0)
lyatm	0,05 (0)	-2,49**(0)	-0,1 (1)	-2,46**(1)
lyatx	1,22 (3)	-2,65**(0)	-0,02 (1)	-2,65**(0)
lgdp	-1,31 (3)	-3,35**(1)	0,49 (4)	-2,52**(0)

GSYİH ile ithalat arasındaki ilişkileri gösteren (1) no’lu denklemin regresyon sonuçları aşağıdaki gibi bulunmuştur:

$$lgsyih = \alpha + 0,014 \cdot laram + 0,483 \cdot larax + 0,281 \cdot ltukm - 0,221 \cdot lyatm$$

$$\begin{matrix} \alpha & (0,019) & (0,149) & (0,085) & (0,064) \\ \alpha & (0,728) & (3,237) & (3,305) & (-3,453) \end{matrix}$$

Tahmin edilen regresyon modelinin belirlilik katsayısı (R^2) 0,878 bulunmuştur. Model bütün olarak anlamlıdır ve normal dağılmıştır, regresyon modeli ile ilgili diğer test sonuçları Ek-1’de sunulmuştur. Enerji kaynakları ithalatı (*lenem*) ile hammadde ithalatı (*lhamm*) değişkenlerinin katsayıları istatistik olarak anlamsız olduğundan dolayı modelden çıkartılmıştır.

Regresyon tahmini sonuçlarına göre ara mal ithalatı ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki vardır ve ara mal ithalatındaki %1’lik bir artış GSYİH’yi %0,483 artırmaktadır. Tüketim malları ithalatı ile GSYİH arasında da pozitif bir ilişki vardır ve tüketim malları ithalatındaki %1’lik bir artış GSYİH’nin %0,281 oranında artmasına yol açmaktadır. En ilginç sonuç da Kırgızistan’da yatırım malları ithalatı ile GSYİH arasında negatif ilişkinin bulunması olmuştur. Bunun en önemli nedeni de son dönemlerde Kırgızistan’da gösteriş tüketimi etkisiyle otomobil ithalatının artması ve otomobilin istatistiklerde yatırım malı olarak değerlendirilmesidir. Gerçekte ise otomobil üretime göre daha çok tüketim amaçlı kullanılmaktadır ve bu da GSYİH’yi, yani iç talebi ve iç üretimi negatif etkilemektedir. Yatırım malları ithalatındaki %1’lik bir artış GSYİH’yi %0,221 oranında azaltmaktadır. Dolayısıyla gösteriş tüketimi ithalatının azalması ve ara mal, teknoloji ithalatının artması iç üretimi ve GSYİH’yi artıracaktır. GSYİH ile ihracat arasındaki ilişkileri gösteren (2) no’lu denklemin regresyon sonuçları ise aşağıdaki gibi bulunmuştur:

$$lgsyih = \alpha + 0,033 \cdot larax + 0,537 \cdot lhamx + 0,1005 \cdot lyatx + 0,203 \cdot lyatx$$

$$\begin{matrix} \alpha & (0,027) & (0,114) & (0,053) & (0,063) \\ \alpha & (1,187) & (4,687) & (1,872) & (3,204) \end{matrix}$$

Tahmin edilen regresyon modelinin belirlilik katsayısı (R^2) 0,717 bulunmuştur. Model bütün olarak anlamlıdır ve normal dağılmıştır, regresyon modeli ile ilgili diğer test sonuçları Ek-2’de

sunulmuştur. Enerji kaynakları ihracatı (*lenex*) ile tüketim malları ihracatı (*ltukx*) değişkenlerinin katsayıları istatistiki olarak anlamsız bulunduğundan dolayı modelden çıkartılmıştır.

Regresyon tahmini sonuçlarına göre ara malı ihracatı, hammadde ihracatı ve yatırım malları ihracatı ile GSYİH arasında istatistiki olarak anlamlı, pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu durum teoriye ve iktisadi mantığa uygundur. Diğer taraftan, 1995-2005 dönemi verilerini kapsayan Kadı (2006) tarafından yapılan çalışmada toplam ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunamamıştı. Daha uzun bir süre ve son yılların verileri de analize katıldığında ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Yatırım malları ihracatı büyük oranda re-export, yani ülkeye ithal edilen otomobillerin bir kısmının Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan gibi komşu ülkelere ihraç edilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır ve bu değişkenin katsayısı 0,203 bulunmuştur. Yani yatırım malları ihracatındaki %1'lik bir artış GSYİH'da %0,203'lük bir artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan, yatırım malları ihracatı katsayısı yatırım malları ithalatı katsayısından 0,018 birime daha düşük bulunmuştur, bunun anlamı şudur ki, yatırım malları dış ticaretinin ekonomik büyümeye net etkisi yaklaşık 0,018 oranında negatif yöndedir.

Hammadde ihracatındaki %1'lik bir artış da GSYİH'yı %0,1005 oranında artırmaktadır. Bu da Kırgızistan ekonomisinin az gelişmişliğinin önemli bir göstergesidir, yani ülke daha çok işletilmemiş tarım ürünlerini ihraç etmektedir. Bunun diğer bir önemli kanıtı da ara malları ihracatı ile ilgilidir. Regresyon sonuçlarına göre, ara malları ihracatındaki %1'lik bir artış GSYİH'nın %0,537 oranında artmasına neden olmaktadır. Bu mukayeseli çok büyük bir rakamdır. Fakat ara malı ihracatının mal grubuna baktığımızda söz konusu grubun önemli kısmının işlenmemiş altın ihracatından oluştuğu görülmektedir. Sonuçlarsak, Kırgızistan ekonomisinde günümüzde “Hollanda hastalığı”na benzer bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Altın üretimi (özellikle “Kumtör” tarafından) ve dünyada altın fiyatları arttığı dönemlerde Kırgızistan'ın hem ihracatı, hem GSYİH'sında artışlar meydana gelmekte, “Kumtör” altın üretiminde sıkıntılar olduğunda da ekonomi durgunluğa girmektedir. Böyle durumdan kurtulmak için Kırgızistan'ın tarım ve sanayide uluslararası karşılaştırmalı üstün olabileceği sektörlerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi konusunda gerekli politika ve faaliyetlerin yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- 1.Abbas Sh. (2012). Causality between Exports and Economic Growth: Investigating Suitable Trade Policy for Pakistan. Eurasian Journal of Business and Economics 2012, 5 (10), 91-98.
- 2.Baldwin R.E. (2000). Trade and Growth: Still Disagreement About The Relationships. Economics Department Working Papers No. 264. OECD.
- 3.Engle, Robert F. & Clive W.J. Granger, (1987), “Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, *Econometrica* 55, pp. 251-276.
- 4.Grossman H. (1991). Trade, innovation and growth. *American Economic Review*, Vol.80, 86-91.
- 5.Güngör B. ve Kurt S. (2007). Dışa Açıklık ve Kalkınma İlişkisi (1968-2003): Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 21 Sayı: 2, 197-210.
- 6.Hatemi-j, A. (2002). Export Performance & Economic Growth Nexus in Japan: a Bootstrap Approach. *Japan and World Economy*, 14, 25-33.
- 7.Kadı F. (2006). Büyümenin İtici Gücü Olarak Dış Ticaret: Kırgızistan Örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı. Bışkek. 232 sayfa.
- 8.Pistoresi B. and Rinaldi A. (2011). Exports, growth and causality. New evidence on Italy: 1863-2004. The Economic History Society Annual Conference, University of Cambridge, 1-3 April 2011.
- 9.<http://www.ehs.org.uk/dotAsset/01fc9653-2ca7-42d8-821b-88e656cd433e.doc> (erişim: 22.02.2014).

- 10.Ramos, F. F. (2001). Exports, imports, and economic growth in Portugal: evidence from causality and cointegration analysis. *Economic Modelling*, 18, 613-623.
- 11.Rivera-Batiz L.A. and P.M. Romer. (1991). Economic İntegration And Endogenous Growth. *The Quarterly Journal of Economics* Vol.106/2, 531-555.
- 12.Rodriguez F. and D. Rodrik (1999). Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-Country Evidence. Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper Series, No. 2143.
- 13.Thornton, J. (1997). Exports and economic growth: Evidence from 19th Century Europe. *Economic Letters*, 55, 235-240.
- 14.Yardımcıoğlu F. ve Gülmez A. (2013). Türk Cumhuriyetleri'nde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: VIII Sayı: I, 145-161.